

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
دانشگاه شهید مدنی آذربایجان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات فارسی

رساله مقطع دکتری
رشته زبان و ادبیات فارسی

تحلیل محتوایی سمبولیسم شعر معاصر فارسی

استاد راهنما:

دکتر ناصر علیزاده

استاد مشاور:

دکتر احمد گلی

پژوهشگر:

عباس باقی نژاد

بهار ۱۳۹۱

تبریز / ایران

تقدیم به همسر

آفرینہی بردبار، عاشق و مہربانِ خداوند

بایسته است همراهی بزرگوارانه‌ی جناب آقای دکتر ناصر علیزاده، استاد راهنمای فاضل این رساله را که از ابتدای تحصیل در این مقطع، متواضعانه و بیدریغ مرا رهنمود داده و با من برادری و مهربانی نموده اند، قدر گیرم و بردباری و انسانیت ایشان را بستایم. همچنین از جناب آقای دکتر احمد گلی، استاد مشاور که مساعدت های بیدریغ و الطاف بی پایانشان مرا برای همیشه مدیون ایشان داشته، قدردانی کنم.

از استادان بزرگوار، جناب آقای دکتر قره بگلو که دیرزمانی افتخار شاگردی‌شان را داشته ام؛ جناب آقای دکتر مشتاق مهر و جناب آقای دکتر بهین و دیگر اساتید و عزیزانی که مفتخر به شاگردی ایشان بوده ام، سپاسگزاری می کنم.

همچنین از استادان عزیز و بزرگوارم جناب آقای دکتر علیرضا مظفری، جناب آقای دکتر عبدالله طلوعی آذر و جناب آقای دکتر عبدالناصر نظریانی که همواره مورد لطف و مهربانی های بیدریغ‌شان بوده و هستم، کمال قدردانی و سپاس را دارم.

چکیده

سمبولیسم ادبی در دو دهه ی پایانی قرن هیجدهم در غرب ظهور کرد و بخشی از مشخصه ها و مبانی آن، پس از مشروطیت به شعر فارسی راه یافت. با ظهور نیماوشیخ، سمبول پردازی و نمادگرایی به صورت یکی از جنبه ها و ارکان شعر نو در آمد و به تدریج، سمبولیسم شعر فارسی، ماهیت و ساختاری متناسب با دنیای فکری و شیوه های شعری شاعران نوپرداز پیدا کرد. نخستین دوره ی ظهور سمبولیسم در شعر نو فارسی دهه ی بیست است. پس از آن، وقوع کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ در دهه ی سی و نیز ظهور شاعران صاحب سبک در حوزه ی شعر نو، جریان نمادپردازی و سمبولیسم شعری را در مسیر دیگری قرار داد و منجر به توسعه ی اشکال و ابعاد آن گردید.

در این پژوهش، غیر از برخی شاعران تاثیر گذار معاصر که به طور مختصر محتوای سمبولیسم آنها تحلیل گردیده، از میان مطرح ترین شاعرانی که در طول چند دهه توانسته اند تشخیصی نمادین در شعر خود به نمایش گذارند، ده شاعر، انتخاب و به معرفی شیوه ی شعری و تبیین جنبه های سمبولیسم آنها پرداخته شده است. شیوه ی بحث و روش تحلیل در این پژوهش، بر شاخصه ها و خصایص اصلی شعر و نگرش شاعران، تکیه و تاکید داشته و کیفیت سمبول سازی و شکل گیری بیان نمادین هر شاعر، متناسب با مشخصه های ذهنی و جهان بینی ویژه ی او مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است.

در تحلیل محتوای شعر نیماوشیخ، نگرش طبیعت گرایانه و وابستگی بسیار وی به زیست بوم خود، در کنار تعهد انسانی و اجتماعی وی مبنای کار است؛ سمبولیسم احمد شاملو در چارچوب تفکر انسان گرایانه و عصیان و اعتراض اجتماعی او بررسی و تحلیل گردیده؛ به شیوه ی نمادپردازی و محتوای سمبولیسم اخوان ثالث، بر اساس نگرش تاریخی و اساطیری و نیز ماهیت ایرانی شعر وی پرداخته شده؛ ابعاد و محتوای سمبولیسم نادرپور در حوزه ی بینش تغزلی و عواطف عشقی وی تبیین شده؛ سهراب سپهری و سمبولیسم خاص او مبتنی بر نگرش شهودی و عرفانی وی مورد تحلیل قرار گرفته؛ در بررسی نمادگرایی فرخزاد، نگرش زنانه و نگاه عاطفی و معترض او چارچوب تحلیل واقع شده؛ شیوه ی سمبول سازی و محتوای شعر رویایی از منظر فرمالیسم و در چارچوب ضوابط و الزامات شعر حجم، تبیین و تشریح گردیده؛ نمادگرایی و بیان نمادین شفيعی بر مبنای نگرش اسلامی، تاریخی و ملی وی تحلیل شده؛ در بررسی سمبولیسم صالحی، زمینه ی تحلیل، شعر گفتار و الزامات بیان محاوره است و نهایتاً، اساس کار در تحلیل سمبولیسم امین پور، باورهای انقلابی و نگاه ارزشی وی می باشد.

کلید واژه: سمبولیسم، نماد، شعر معاصر، شاعران، ذهنیت، زبان و نگرش.

«فهرست مطالب»

«صفحه»

«عنوان»

فصل اول: مقدمات و کلیات

۳ پیشینه‌ی تحقیق	۱-۱
۴ روش تحقیق	۲-۱
۷ مکتب سمبولیسم	۳-۱
۷ سمبول	۴-۱
۹ نمادهای ادبی	۵-۱
۱۰ شعر سمبولیک	۶-۱
۱۲ نماد و شعر فارسی	۷-۱
۱۳ مشروطیت	۸-۱
۱۴ سنت ستیزی	۹-۱
۱۵ میراث‌های ادبی	۱۰-۱
۱۶ ذهنیت ادبی	۱۱-۱
۱۸ ساده‌گویی	۱۲-۱
۲۰ شعر مشروطه	۱۳-۱
۲۲ سمبولیسم	۱۴-۱
۲۴ دهه‌ی نخست و دوم (۱۳۰۰-۱۳۱۹)	۱۵-۱
۲۷ دهه‌ی بیست (۱۳۲۰-۱۳۲۹)	۱۶-۱
۲۸ سمبولیسم دهه‌ی بیست (۱۳۲۰-۱۳۲۹)	۱۷-۱
۲۹ فریدون توللی ۱-۱۷-۱	
۳۳ منوچهر شیبانی ۲-۱۷-۱	
۳۵ دهه‌ی سی و چهل (۱۳۳۰-۱۳۴۹)	۱۸-۱
۳۶ شاعران و سمبولیسم شعری در دهه‌ی سی و چهل	۱۹-۱
۳۷ ۱-۱۹-۱ اسماعیل شاهرودی (آینده)	
۴۰ ۲-۱۹-۱ هوشنگ ابتهاج (ه‌ا سایه)	
۴۳ ۳-۱۹-۱ سیاوش کسرایی (کولی)	

«فهرست مطالب»

«صفحه»	«عنوان»
۴۷	۴-۱۹-۱ نصرت رحمانی
۵۱	دهه‌ی پنجاه (۱۳۵۰-۳۵۷).....
۵۲	۱-۲۰-۱ شاعران و سمبولیسم دهه‌ی پنجاه
۵۳	۲-۲۰-۱ احمدرضا احمدی
۵۷	۳-۲۰-۱ طاهره صفارزاده
۶۰	انقلاب اسلامی
۶۲	۱-۲۱-۱ سمبولیسم شعر انقلاب اسلامی
۶۳	۲-۲۱-۱ منوچهر آتشی
۶۷	۳-۲۱-۱ سلمان هراتی
۷۰	پی نوشت های فصل اول

فصل دوم: نیمایوشیج

۸۴	نیمایوشیج	۱-۲
۸۵	نظریه پردازی	۲-۲
۸۷	طبیعت	۳-۲
۹۰	انسان و طبیعت	۴-۲
۹۳	اقلیم گرایی	۵-۲
۹۳	نمادگرایی	۶-۲
۹۴	اشکال سمبولیسم	۷-۲
۹۵	روایت‌های نمادین	۸-۲
۱۰۲	مرغ آمین	۹-۲
۱۰۵	روایات اقلیمی	۱۰-۲
۱۰۹	سمبولیسم و انسان‌وارگی	۱۱-۲
۱۲۰	سمبولیسم آوایی	۱۲-۲
۱۲۴	انسجام نمادین	۱۳-۲
۱۲۸	پی نوشت های فصل دوم	۱۴-۲

«فهرست مطالب»

«صفحه»

«عنوان»

فصل سوم: احمد شاملو

۱۳۴	احمد شاملو	۱-۳
۱۳۷	زبان سیال و حماسی	۲-۳
۱۳۹	سمبولیسم	۳-۳
۱۴۱	سمبولیسم و منِ عمومی	۴-۳
۱۴۴	انسانِ مطلق	۵-۳
۱۵۲	سمبولیسم و اعتراض	۶-۳
۱۵۶	سمبولیسم اجتماعی	۷-۳
۱۶۲	آزادی، عدالت، فقر	۸-۳
۱۶۷	زندگی و مرگ	۹-۳
۱۷۷	آرمان گرایی	۱۰-۳
۱۸۴	پی نوشت های فصل سوم	۱۱-۳

فصل چهارم: مهدی اخوان ثالث

۱۹۰	مهدی اخوان ثالث (م. امید)	۱-۴
۱۹۲	سنت و سبک خراسانی	۲-۴
۱۹۳	شاعر شکست	۳-۴
۱۹۴	تعهد، حماسه، ایران	۴-۴
۱۹۵	تجسم ثانوی	۵-۴
۱۹۶	روایت و سمبولیسم	۶-۴
۲۰۰	سمبولیسم و تاریخ	۷-۴
۲۱۲	سمبولیسم و آرمانگرایی	۸-۴
۲۱۸	سمبولیسم و اسطوره	۹-۴
۲۲۲	سمبول، تصویر و توصیف	۱۰-۴
۲۲۹	واژگان، پدیده ها و سمبول	۱۱-۴

«فهرست مطالب»

«صفحه»	«عنوان»
۲۳۴	۱۲-۴ خطاب های سمبولیک
۲۳۶	۱۳-۴ پی نوشت های فصل چهارم

فصل پنجم: سهراب سپهری

۲۴۱	۱-۵ سهراب سپهری
۲۴۲	۲-۵ عرفان، زبان و مدرنیسم
۲۴۴	۳-۵ سمبولیسم
۲۴۶	۴-۵ ارتباط کوانتومی
۲۵۱	۵-۵ نفی فردیت
۲۵۴	۶-۵ شگفتی مداوم
۲۵۸	۷-۵ عشق
۲۶۰	۸-۵ زیبایی و شهود
۲۶۲	۹-۵ حرکت و کمال بی نهایت
۲۶۳	۱-۹-۵ درخت
۲۶۵	۱۰-۵ تنهایی
۲۶۷	۱۱-۵ خواب
۲۷۱	۱۲-۵ سفر
۲۷۵	۱۳-۵ دنیای آرمانی
۲۷۸	۱۴-۵ پی نوشت های فصل پنجم

فصل ششم: نادر نادرپور

۲۸۲	۱-۶ نادر نادرپور
۲۸۳	۲-۶ تغزل
۲۸۷	۳-۶ رمانتیسم
۲۸۹	۴-۶ تصویرپردازی

«فهرست مطالب»

«صفحه»	«عنوان»
۲۹۱	۵-۶ سمبولیسم
۲۹۲	۶-۶ تردید و تناقض
۲۹۷	۷-۶ ناکامی
۳۰۱	۸-۶ گریه و گریستن
۳۰۶	۹-۶ انگاره ی زنانه
۳۱۰	۱۰-۶ نوستالژی
۳۱۲	۱۱-۶ کامجویی
۳۱۶	۱۲-۶ جوانی و پیری
۳۲۵	۱۳-۶ شب و روز
۳۳۵	۱۴-۶ پی نوشت های فصل ششم

فصل هفتم: یداله رویایی

۳۳۸	۱-۷ یداله رویایی
۳۴۰	۲-۷ «دریایی ها»
۳۴۱	۳-۷ «دلتنگی ها»
۳۴۳	۴-۷ شعر حجم و نگرش سه بُعدی
۳۴۴	۵-۷ شعر حجم و عبور از واقعیت
۳۴۷	۶-۷ پاراناسیسم
۳۴۹	۷-۷ سمبولیسم
۳۵۰	۸-۷ سمبولیسم، حجم و مخاطب
۳۵۱	۹-۷ سمبول و محتوا
۳۵۲	۱۰-۷ سمبول و واژگان
۳۵۸	۱۱-۷ انسجام سمبولیک
۳۶۰	۱۲-۷ تصویر و سمبول
۳۶۴	۱۳-۷ فرم های کوتاه
۳۶۵	۱۴-۷ کویر

«فهرست مطالب»

«صفحه»	«عنوان»
۳۶۹	دریا ۱۵-۷
۳۷۱	پی نوشت های فصل هفتم ۱۶-۷

فصل هشتم: فروغ فرخزاد

۳۷۶	فروغ فرخ زاد ۱-۸
۳۷۷	نگرش زنانه ۲-۸
۳۸۰	سمبولیسم ۳-۸
۳۸۱	عاطفه و سمبولیسم ۴-۸
۳۸۸	دوگانگی عاطفی ۵-۸
۳۹۲	زندگی و مرگ ۶-۸
۳۹۶	کودکی ۷-۸
۴۰۱	عشق ۸-۸
۴۰۹	جامعه، زن و مرد ۹-۸
۴۱۵	واقع نمایی ۱۰-۸
۴۲۱	پی نوشت های فصل هشتم ۱۱-۸

فصل نهم: محمدرضا شفیعی کدکنی

۴۲۴	محمدرضا شفیعی کدکنی (م. سرشک) ۱-۹
۴۲۶	سمبولیسم ۲-۹
۴۳۰	سیاست و سمبولیسم ۳-۹
۴۳۳	گل سرخ ۴-۹
۴۳۷	استبداد و سمبولیسم ۵-۹
۴۳۹	طبیعت و سمبولیسم ۶-۹
۴۴۴	تاریخ و سمبول ۷-۹
۴۴۸	تاتار ۸-۹

«فهرست مطالب»

«صفحه»	«عنوان»
۴۵۵	شب ۹-۹
۴۵۹	نیشابور..... ۱۰-۹
۴۶۵	پی نوشت های فصل نهم..... ۱۱-۹

فصل دهم: سیدعلی صالحی

۴۷۰	سید علی صالحی..... ۱-۱۰
۴۷۱	شعر گفتار ۲-۱۰
۴۷۲	شعر گفتار و زبان محاوره..... ۳-۱۰
۴۷۴	شگردهای شعر گفتار..... ۴-۱۰
۴۷۶	ظاهر ساده، ذات پیچیده ۵-۱۰
۴۷۸	جذابیت زبان و التذاذ مخاطب ۶-۱۰
۴۸۱	گفتار و مخاطب عادی ۷-۱۰
۴۸۳	گفتار و نمادپردازی..... ۸-۱۰
۴۸۵	نماد و عاطفه ۹-۱۰
۴۸۹	سمبولیسم اجتماعی..... ۱۰-۱۰
۴۹۳	نگرش نوستالژیک..... ۱۱-۱۰
۵۰۳	تاثیر عاطفی ۱۲-۱۰
۵۰۴	ری را..... ۱۳-۱۰
۵۰۵	واژگان عاطفی..... ۱۴-۱۰
۵۰۹	پی نوشت های فصل دهم ۱۵-۱۰

فصل یازدهم : قیصر امین پور

۵۱۳	قیصر امین پور ۱-۱۱
۵۱۵	زبان و قالب ۲-۱۱
۵۱۷	سمبولیسم ۳-۱۱

«فهرست مطالب»

«صفحه»	«عنوان»
۵۱۹	۴-۱۱ سمبولیسم و شهرستیزی.....
۵۲۳	۵-۱۱ واژگان و ترکیب سازی.....
۵۲۷	۶-۱۱ سمبولیسم و روستا.....
۵۳۲	۷-۱۱ کودکی.....
۵۴۱	۸-۱۱ مقاومت.....
۵۴۲	۹-۱۱ شهادت.....
۵۴۵	۱۰-۱۱ تعهد انسانی و نگرش اجتماعی.....
۵۴۹	۱۱-۱۱ تاملات فلسفی.....
۵۵۱	۱۲-۱۱ پی نوشت های فصل یازدهم.....
۵۵۳	نتیجه گیری.....
۵۵۸	منابع و مأخذ.....

فصل اول: مقدمات و کلیات

- ۱-۱ پیشینه‌ی تحقیق
- ۲-۱ روش تحقیق
- ۳-۱ مکتب سمبولیسم
- ۴-۱ سمبول
- ۵-۱ نمادهای ادبی
- ۶-۱ شعر سمبولیک
- ۷-۱ نماد و شعر فارسی
- ۸-۱ مشروطیت
- ۹-۱ سنت ستیزی
- ۱۰-۱ میراث‌های ادبی
- ۱۱-۱ ذهنیت ادبی
- ۱۲-۱ ساده‌گویی
- ۱۳-۱ شعر مشروطه
- ۱۴-۱ سمبولیسم
- ۱۵-۱ دهه‌ی نخست و دوم (۱۳۰۰-۱۳۱۹)
- ۱۶-۱ دهه‌ی بیست (۱۳۲۰-۱۳۲۹)
- ۱۷-۱ سمبولیسم دهه‌ی بیست (۱۳۲۰-۱۳۲۹)

- ۱-۱۷-۱ فریدون توللی
- ۲-۱۷-۱ منوچهر شیبانی
- ۱۸-۱ دهه ی سی و چهل (۱۳۳۰-۱۳۴۹)
- ۱۹-۱ شاعران و سمبولیسم شعری در دهه ی سی و چهل
- ۱-۱۹-۱ اسماعیل شاهرودی (آینده)
- ۲-۱۹-۱ هوشنگ ابتهاج (ه / سایه)
- ۳-۱۹-۱ سیاوش کسرای (کولی)
- ۴-۱۹-۱ نصرت رحمانی
- ۲۰-۱ دهه ی پنجاه (۱۳۵۰-۳۵۷)
- ۱-۲۰-۱ شاعران و سمبولیسم دهه ی پنجاه
- ۲-۲۰-۱ احمد رضا احمدی
- ۳-۲۰-۱ طاهره صفارزاده
- ۲۱-۱ انقلاب اسلامی
- ۱-۲۱-۱ سمبولیسم شعر انقلاب اسلامی
- ۲-۲۱-۱ منوچهر آتشی
- ۳-۲۱-۱ سلمان هراتی
- ۲۲-۱ پی نوشت های فصل اول

۱-۱ پیشینه ی تحقیق:

سمبولیسم یکی از مهم ترین جنبه های نوآوری در شعر معاصر فارسی، خصوصا شعر نو به شمار آمده و بنیانی ترین تفاوت های شعر امروز و شعر کلاسیک فارسی را رقم زده است. از این روی، ابعاد، اشکال و شیوه های آن، همواره مورد نقد و تحلیل و بررسی بوده و هست. تاکنون پژوهش های بسیاری در این زمینه انجام شده، اما غالب این پژوهش ها در بیان وجوه ساختاری سمبل های شعری کوشیده؛ یا اگر رویکرد محتوایی به سمبول های شعری بوده، به شعر یا اشعاری خاص از برخی شاعران محدود گشته است. در غالب نقدهایی که بر شعر معاصر نوشته شده، خصوصا آنچه صاحب نظران شعر امروز، صورت داده اند، کم و بیش به شیوه ی نمادپردازی و سمبولیسم شاعران مختلف، اشاراتی شده که بسیار ارزنده و راهگشا بوده و پژوهش گر این رساله نیز تا جای ممکن از آنها بهره برده است؛ از سوی دیگر در آثاری به صورت کلی، در باب سمبولیسم و روند آن در شعر فارسی سخن گفته شده؛ یا به طور پراکنده، به شیوه ی سمبول سازی شاعران اشاراتی شده که به نظر پژوهش گر این رساله، این آثار، اگرچه به نوبه ی خود، مفید بوده و توانسته اند نکات و جهاتی از سمبول گرایی شعر معاصر، تبیین کنند، اما جای تحلیلی محتوایی از سمبولیسم شعر معاصر در میان آنها همواره خالی بوده است؛ از آن روی که در آنها غالبا بیش از زمینه های فکری، عاطفی و اقلیمی و چارچوب های ذهنی شاعران که در تکوین سمبولیسم آنها نقش غیر قابل انکار دارد، به تبیین جنبه های فنی و زبانی و بلاغی پرداخته شده است.

۲-۱ روش تحقیق:

اینجانب با توجه به علاقه ای که از دیرباز به شعر امروز داشته و بر مبنای مطالعات مختصری که در حوزه ی شعر معاصر نموده ام، در صدد برآدم سمبولیسم شعر معاصر را با تکیه بر آثار ده شاعر مطرح، که تاثیرگذار بوده و هر یک، تشخیصی قابل تامل در کار خود دارند، صرفاً از جنبه ی محتوایی، مورد تحلیل و بررسی قرار دهم و از این رهگذر، ضمن تشریح شیوه ی نمادپردازی هر یک از این شاعران، اعتقادات، افکار، ذهنیات، عواطف و دیگر زمینه هایی را که می توان بستر تکوین سمبولیسم آنان تلقی نمود، در حد توان، بیان کنم. در این رساله تلاش شده با تامل در نمادها و گونه های مختلف سمبول سازی، خصوصاً، کیفیت شکل گیری و کمال بیان نمادین شاعران، ترسیمی کلی از ذهنیت و نگرش نمادین و انگیزه های رویکرد آنها به سمبولیسم به دست داده شود.

در این زمینه، انتخاب ده شاعر خاص از میان شاعران بسیاری که در عرصه ی شعر نو، ظهور یافته اند، کار ساده ای نبود. اما با توجه به میزان تاثیرگذاری هر یک از شاعران معاصر در جریان شعر نو و نقشی که در تکوین کلی سمبولیسم شعر معاصر داشته اند، نهایتاً با راهنمایی و صلاحدید استاد راهنمای محترم و فرزانه ی این رساله، ده شاعر از میان دهها شاعر این روزگار انتخاب گردید. شاعرانی که انتخاب شدند هر یک دارای سبکی انحصاری بوده و تشخیصی قابل تامل در کار خود داشته اند. از این نظر می توان آنها را نمایندگان جریان های شعری معاصر قلمداد نمود؛ طوری که مشخصه های آثار هر کدام از آنها به نوعی در آثار همفکران و شاعران متعلق به طیف هایی که از آنها تاثیرپذیری داشته اند، قابل جست و جوست. نیمایوشیج، احمد شاملو، مهدی اخوان ثالث، نادر نادرپور، سهراب سپهری، فروغ فرخزاد، یداله رویایی، محمدرضا شفیعی کدکنی، سید علی صالحی و قیصر امین پور، شاعرانی هستند که محور پژوهش در این رساله بوده اند. این نام ها شاعران موثری هستند که در دوران قبل و بعد از انقلاب، هر یک به گونه ای در جهت سامان دادن به اشکال سمبولیسم شعر معاصر نقش داشته اند. هر کدام از این شاعران، جریانی از شعر امروز را نمایندگی

کرده و طیفی از شاعران معاصر را تحت تاثیر قرار داده اند. در این رساله با پرداختن به شیوه و محتوای سمبولیسم این شاعران، قصد شده تصویری کلی از محتوای سمبولیسم شعر معاصر به دست داده شود.

با توجه به تفاوت های فکری و سبکی هر یک از این شاعران، اعمال شیوه ای یکسان برای تحلیل اشعار و تبیین ویژگی های سمبولیسم آنها میسر نبود. از این روی تلاش گردید در پرداختن به هر شاعر، روشی متناسب با دنیای فکری و مشخصه های ویژه ی همان شاعر، مبنای کار قرار گیرد. تنها در این صورت می شد وجوه متمایز و تفاوت های فکری و زبانی و در نهایت، سمبولیسم خاص آنها را نشان داد.

در این پژوهش، بیش از سمبول های منفرد، به نگرش و ذهنیتی که زمینه ساز گرایش های نمادین در شاعران بوده، پرداخته شده است. از نشانه ها و نمادهای مستقل، اگر سخن گفته شده، در راستای تبیین کیفیت برخورد نمادین شاعران با مفاهیم، طبیعت و اشیا بوده و در کل، قصد شده نوع نگرش سمبولیک شاعران و نحوه ی فضا سازی نمادین و بیان سمبولیک آنها به طور کلی، و با توجه به گرایش های فکری و ویژگی های زبانی آنها تشریح و تحلیل شود.

حجم رساله در ابتدا بیش از صفحاتی بود که اکنون ارائه می گردد. بسیار تلاش شد تا بدیهیات و موارد فرعی و غیر لازم از مجموعه ی کار حذف شود. به جهت رعایت اختصار، ذکر برخی توضیحات در پی نوشت ها صورت گرفت.

تردیدی نیست آنچه فراهم آمده، به اتکا و با استناد به منابع و مأخذی بوده که مورد رجوع و استفاده ی این رساله قرار گرفته است. با این حال، سعی شده بیش از منابع، بر بضاعت ناچیز پژوهش گر این رساله، تکیه شود و استنباطات و دریافت های نگارنده، مبنای تحلیل ها قرار گیرد. در انتخاب منابع نیز در حد امکان، وسواس به کار رفته و صرفا از آثار و تالیفات صاحب نظران و کسانی استفاده شده که آگاهی کافی از مبانی شعر امروز دارند.

اقتضای موضوع و محور بحث های رساله، این بوده که از نمونه ها و مصادیق شعری در حد زیادی استفاده شود. اما به جهت رعایت ایجاز، در مواردی که شواهد اندک بسنده شده، ولی در

مواردی به علت پیوستگی معنایی پاره های مختلف یک شعر، از آوردن پاره های اضافی چاره‌ای نبوده است. گاهی نیز که لازم بوده شعری بلند از شاعری به طور کامل ذکر شود، متن شعر در پی‌نوشت و توضیحات آن در متن اصلی آورده شده است.

کل این رساله در یازده فصل تنظیم شده که فصل اول، به مقدمات و کلیات اختصاص دارد و در آن سمبول و سمبولیسم شعری اجمالا تشریح گردیده و ضمن بیان تفاوت های سمبول های ادبی با دیگر گونه های سمبول، به مشروطیت و زمینه های تحولات ادبی و برآیندهای آن در حوزه‌ی شعر فارسی پرداخته شده است. اگرچه در دوره ی مشروطه، سمبولیسم شعری به معنایی که مورد نظر این پژوهش است، هنوز تکوین نیافته، با این وصف، جلوه هایی از برخورد نمادین با برخی مفاهیم چون آزادی، وطن و غیره در شعر شاعران مشروطه به چشم می خورد که اختصارا مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. در این فصل بر دوره های پس از مشروطیت نیز مروری شده و همراه با بیان مختصر اوضاع سیاسی و اجتماعی و زمینه های فکری موجود در جامعه، روند سمبولیسم شعری از سال ۱۳۰۰ خورشیدی تا پس از انقلاب اسلامی، به طور خلاصه و به شکلی مقدمه گونه تشریح گردیده است. در این بخش از چگونگی ظهور و سبک و سمبولیسم شاعران شاخص و تاثیرگذار دهه‌ی‌های مختلف با ذکر نمونه ی شعری سخن گفته شده است. شاعرانی که در این فصل از آنها نام برده شده و اختصارا سمبولیسم شعری آنها تحلیل گردیده فریدون توللی، منوچهر شیبانی، اسماعیل شاهرودی، هوشنگ ابتهاج، سیاوش کسرایی، نصرت رحمانی، احمدرضا احمدی، طاهره صفارزاده، منوچهر آتشی و سلمان هراتی می باشند.

فصل دوم تا یازدهم نیز به شاعرانی که سمبولیسم آنها موضوع اصلی این رساله است،

می پردازد.

۳-۱ مکتب سمبولیسم:

سمبولیسم در دو دهه ی پایانی قرن هیجدهم به عنوان مکتبی ادبی در غرب ظهور کرد. این مکتب، نتیجه ی بحرانی بود که در ادبیات، پس از تجربه ی مکتب های کلاسیسم، رمانتیسم، پاراناسیسم و نهایتاً رئالیسم و ناتورالیسم به وجود آمد. می توان گفت سمبولیسم شیوه ای عصیانی بود که به ستیز با قراردادهای پیشین برخاست و در صدد برآمد تفکری ایده آلیستی و احوالی اسرار آمیز و برآمده از رویا و تخیل را دستمایه ی ادبیات و آفرینش آثار ادبی سازد. این مکتب ادبی، در مواردی دست به ساختار شکنی و تغییر مبانی پذیرفته شده ی ادبی زد که ماحصل آن، پیدایش آثاری تازه و متفاوت در حوزه ی شعر، تئاتر و رمان بود. سمبولیست ها اصول و ضوابطی را مبنای آفرینش آثار خود قرار دادند؛ رواج بدبینی و یاس، توجه به اشکال و آواها، دوری از واقعیات، بیان امور ذهنی و ناخودآگاه، رهایی از قیود بیانی و تابعیت از احساسات و تخیل، اهم ضوابطی است که سمبولیست ها در رعایت آن کوشیدند. (ر.ک: سیدحسینی، ۱۳۸۷: ۵۳۱)^۱

۴-۱ سمبول:

حیطه ی کاربرد سمبول، منحصر به ادبیات نبوده و در حوزه های مختلفی می توان برای آن موجودیت و موضوعیت قائل شد. از این روی، تعاریف، تعبیر و توصیف های گوناگونی از مفهوم آن به دست داده شده که هر یک، بُعد یا جنبه ای از موجودیت و کارکردهای آن را معلوم می دارند. در این تعاریف، قابلیت، ظرفیت و اهمیت گونه های مختلف سمبول بیان شده است. خاستگاه تعبیرها و تعاریف مختلف از سمبول، ساختار پیچیده ی آن و دخالت عوامل مختلف روانی، اجتماعی، تاریخی، فرهنگی و ... در تکوین آن است. اساساً دخالت هیچ یک از این عوامل در شکل گیری یک نماد، قابل نفی نبوده و از این جهت، اهل علوم گوناگون از جمله تاریخ، روانشناسی، جامعه شناسی،